
ROZHOVORY VÝCHOD–ZÁPAD U KULATÉHO STOLU

SETKÁNÍ SPISOVATELŮ, DRAMATIKŮ, REŽISÉRŮ, LITERÁRNÍCH KRITIKŮ
A FILOZOFŮ NA KONGRESECH POŘÁDANÝCH RAKOUSKOU SPOLEČ-
NOSTÍ PRO LITERATURU V POLOVINĚ ŠEDESÁTÝCH LET MINULÉHO
STOLETÍ VE VÍDNI

DAGMAR VOBECKÁ

ROUNDTABLE DISCUSSIONS BETWEEN EAST AND WEST

This study focuses on the Austrian Society for Literature and their contacts with authors in the former communist countries of Central and Eastern Europe during the 1960s. The Society, with the secret financial support of Congress for Cultural Freedom, held three international conferences on novel and drama, where East and West participants met in the period of the Cold War, an conflict between two opposed ideological blocks. In October 1965 twenty seven novelists came to Vienna to discuss the literary realism and the realistic novel, the "nouveau roman" and the future of the novel. The Viennese cultural and historical spirit and the ability of the hosting Society allowed this conference to become a meeting place of opposite ideas and meanings.

Keywords: Austrian Society for Literature, Congress for Cultural Freedom, International Literature Conferences, Cold War

1

Roku 1961 byla z iniciativy publicisty a intelektuála Wolfganga Krause⁽¹⁾ založena ve Vídni Rakouská společnost pro literaturu (Österreichische

---

1 Wolfgang Kraus (13. 1. 1924 – 19. 9. 1998) – rakouský intelektuál, spisovatel, literární a divadelní kritik. Narodil se ve Vídni, kde studoval germanistiku, divadelních vědu a publicistiku na tamní univerzitě. Pracoval v knižních nakladatelstvích jako lektor, později tiskový vedoucí; dále jako kulturní korespondent (se zaměřením na východní Evropu) pro rakouské, německé a švýcarské noviny; působil na ministerstvu zahraničí, kde řídil kulturní oddělení a koordinoval programy rakouských zastupitelstev v zahraničí; po mnoho let vedl v rakouské televizi (ORF) diskuzní pořad *Jour Fixe*, v pořadu *Die Welt des Buches* představoval nové knihy; je autorem knih např. *Nihilismus heute oder*

Gesellschaft für Literatur, ÖGfL). V době svého vzniku si stanovila několik cílů, z nichž část zůstává platných dodnes. Zejména je to podpora a šíření současné rakouské literatury doma a v zahraničí. Důležitou byla snaha aktuální v poválečném vývoji země – pozvat zpět domů rakouské autory, kteří uprchli ze své vlasti před nacisty.⁽²⁾ Nejen pro naši literární historii se jeví jako zajímavý bod týkající se styků se zeměmi za železnou oponou.

Intenzita a kvalita kontaktů ÖGfL s partnery ze střední a východní Evropy závisela na politické situaci nejen v jejich zemích, ale také v širokém mezinárodním měřítku. Svět ideologicky rozdělený na dvě části vedl ve jménu svých protichůdných pravd boj beze zbraní, tzv. studenou válku. Její počátky nacházíme už ve druhé polovině čtyřicátých let, v průběhu let padesátých se rozpoutala naplno. Projevem byla snaha nejen o hospodářskou převahu, o dosažení prvenství ve vědeckých objevech a v technické vyspělosti, o údernější a lépe vybavenou armádu, ale také o intelektuální převahu a potírání nepřátelské ideologie. Kulturní boje studené války se odehrávaly na několika frontách, které zasahovaly nejprve pouze do západní Evropy. Ve druhé půli padesátých let, v době, kdy to politická situace na Východě začala umožňovat, se tento „boj o myšlení“ přesunul i do zemí za železnou oponou.

V Československu docházelo od poloviny šedesátých let mj. k většímu množství pokusů o obnovu tradičních kulturních vztahů nebo navazování nových s nejbližšími sousedy za západní hranicí. Tím bylo zejména neutrál-

---

Die Geduld der Weltgeschichte, Zukunft Europa, Der fünfte Stand a dalších. Prostřednictvím Rakouské společnosti pro literaturu se mu s úspěchem dařilo navazovat kontakty s evropskými intelektuály a využívat jich k propagaci současné rakouské literatury a zároveň obohatit rakouskou kulturní scénu o zahraniční vlivy. Z jeho iniciativy byly ve střední a východní Evropě zřízeny Rakouské knihovny (Österreich-Bibliotheken), Kraus se tímto činem významně zasadil o kulturní styky mezi Rakouskem a jinými evropskými zeměmi. Za svou činnost byl mnohokrát oceněn.

2 ÖGfL byla po roce 1945 první rakouskou institucí, která měla v programu zvat na své akce a propagovat doma autory pocházející z předválečného Rakouska nebo bývalého Rakouska-Uherska, kteří během třicátých let z politických či národnostních důvodů odešli do zahraničí. Většinou šlo o spisovatele židovského původu, již prožili válečná léta v emigraci, do nejistých poměrů Rakouska padesátých let se vrátit nechtěli a po dlouhých letech života v zahraničí už měli nová působiště, např. Elias Canetti, Erich Fried, Fritz Hochwälder, Robert Neumann, Hilde Spiel, Martin Esslin, Manès Sperber, Erich Koestler aj. V šedesátých letech jim byl ze strany ÖGfL konečně nabídnut prostor k alespoň občasným návratům.

ní Rakousko. Čeští a slovenští intelektuálové se po přerušení způsobeném válkou a poválečným režimem nyní častěji dostávali do styku s rakouskými institucemi, organizacemi, spolky a společnostmi. Rezultátem byla pozvání na společné akce pořádané pro účastníky z Východu a Západu ve Vídni i na jiných místech,³⁾ také zásobování uměleckou a odbornou literaturou, studijní pobyty a nabídky dlouhodobé odborné spolupráce.

Byť by se na první pohled mohlo zdát, že šlo čistě o snahu pokračovat ve vzájemně se obohacujícím a stovky let trvajícím soužití středoevropské inteligence, jeví se být podstatným faktorem vliv přicházející ze Spojených států amerických. Skrytá finanční podpora západoevropským umělcům, literátům, hudebníkům či organizacím a spolkům, která od padesátých let ze zámoří plynula, měla pozitivně ovlivnit vztah Evropanů k americké kultuře a pomoci zajistit její přenos do zemí sovětského bloku. Pro geografickou i kulturní blízkost, tedy lepší znalost prostředí a dlouhodobou provázanost, hledaly Spojené státy pro své záměry prostředníky k cestě na Východ v zemích západní Evropy. Jedním z nich mohla být Rakouská společnost pro literaturu. Její archiv dokládá, že kontakty s americkými společnostmi, jejich západoevropskými pobočkami a odnožemi či krycími organizacemi měla. Tato studie se zaměřuje na kongresovou činnost ÖGfL – ukazuje, jakým způsobem spolupráce mezi organizátory probíhala, jaký vliv na prosazování společného (nebo vlastního) zájmu jednotlivé strany vytvářely a dle ohlasů v tisku naznačuje rozsah a dopad této činnosti.

2

Jedním ze způsobů, který ÖGfL zvolila pro spolupráci se zahraničními autory, bylo pořádání velkých mezinárodních symposií. V šedesátých letech byla schopna – s podporou dalších partnerů – zorganizovat tři velké konference, jichž se zúčastnili významní spisovatelé, dramatici, filozofové, kritici a novináři z Východu i Západu. V roce 1965 dvakrát a o rok a půl později,

3 Např. Evropské fórum v Alpbachu (Europäisches Forum Alpbach); společný projekt ČST a ORF *Telemosty/Stadtgespräche Prag-Wien*; Salcburské hudební slavnosti (Salzburger Festspiele) aj.

na jaře 1967, se díky mírně uvolněné politické situaci ve východní Evropě a schopnosti organizátorů sešly na jednom pódiu ke společné diskuzi osobnosti z obou stran ideologicky rozděleného světa. Z Československa byli pozváni na první konferenci režiséři Jan Grossman a František Langer, na druhou spisovatelé Ladislav Mňačko, Alfonz Bednár, Josef Nesvadba a Josef Škvorecký a na třetí filozofové Ivan Sviták a Jan Patočka, který ovšem po zvážení svou účast odřekl.

Akce, pro Rakouskou literární společnost mimořádné, nebyly v širším evropském kontextu ničím novým. Po druhé světové válce začali komunisté a jejich přívrženci v západní Evropě, tzv. *fellow travelers*,⁽⁴⁾ organizovat a podporovat velké mezinárodní sjezdy, demonstrující jednotu myšlení a sílu komunistických idejí. Roku 1947 se v Praze poprvé konal Světový festival mládeže a studentstva, ve dvouletém cyklu následovaly další v Budapešti, Východním Berlíně a dále převážně v metropolích socialistického bloku, roku 1959 ve Vídni. Rovněž v roce 1947 se v Berlíně uskutečnil První německý kongres spisovatelů, tehdy vesměs levicového smýšlení. S traskavým projevem tam vystoupil americký novinář Melvyn Lasky,⁽⁵⁾ který vedle ocenění autorů, již si během války zachovali bezúhonnost a odmítavý postoj vůči Hitlerovi, upozornil na podobnosti nacistického režimu s novým komunistickým policejním státem – Sovětským svazem. Po dalších

4 Pojem, používaný na Západě během studené války, označuje intelektuály, kteří nebyli členy komunistické strany, ale jednali a vystupovali v zájmu Sovětského svazu a v přesvědčení o správnosti komunistické ideologie.

5 Melvyn Jonah Lasky (15. 1. 1920 – 19. 5. 2004) – americký novinář. Narodil se v New Yorku do rodiny polských židovských přistěhovalců. Studoval na Michiganské a Kolumbijské univerzitě historii a sociální vědy, v té době se prohlásil za trockistu, přátelil se s Irvingem Kristolem a Danielem Bellem, kteří jej přivedli mezi židovské intelektuály. V roce 1942 se stal redaktorem antistalinistického časopisu *New Leader*. O rok později nastoupil vojenskou službu k americké Sedmé armádě na post válečného zpravodaje ve Francii a Německu. Po demobilizaci v červenci 1946 pokračoval v Berlíně jako německý korespondent pro *New Leader* a *Partisan Review*. Společně s Helmutem Jaesrichem koncipoval kulturní časopis *Der Monat*, financovaný americkou vojenskou vládou a cílený svými příspěvky na německou intelektuální elitu. Stal se generálním sekretářem Kongresu pro svobodu kultury, pořádaném roku 1950 v Berlíně na podporu svobody ducha a proti komunistické totalitě. Roku 1958 odešel do Londýna do redakce časopisu *Encounter*. Je pokládán za jednoho z otců studené války. Pod ochranou a s pomocí amerického generála Luciuse Claye se na přelomu čtyřicátých a padesátých let zasazoval o zásadní změnu americké propagandy a vytvoření strategie studené války v oblasti kultury. (Srov. www.laskycenter.amerikanistik.uni-muenchen.de)

kritických slovech následoval aplaus antikomunistické levice a komunističtí účastníci opustili sál. Událost na berlínském kongresu bývá považována za začátek dlouholetého kulturního boje studené války proti Stalinově mocenské politice a kulturní ofenzivě. Ukázalo se, že západní levice nehodlá přenechat Východu iniciativu při mobilizaci umělců a spisovatelů a postaví se proti sovětskému bloku a jeho propagandě. Přestože v západní Evropě nebylo mínění o Spojených státech po druhé světové válce jednotné, panovala na konci čtyřicátých let dostatečná jednota v tom, že by intelektuálové měli společně vytvořit obrannou linii proti komunistické ideologii. Pro konkrétní kroky se ze Spojených států nabízela podpora jak personální, tak zejména materiální. V červnu 1950 se v Západním Berlíně sešlo na sto padesát evropských a amerických vlivných spisovatelů, umělců, politiků a intelektuálů na Kongresu pro svobodu kultury a proklamovalo nezávislost ducha. Iniciátory setkání byli Melvin Lasky a Arthur Koestler. Diskutovalo se mj. o možnosti soustředěné akce prozápadních intelektuálů – levicových liberálů a sociálních demokratů, často bývalých členů komunistické strany – namířené proti stalinistické totalitě. Berlínský kongres dal podnět k založení celosvětově působící organizace Kongres pro svobodu kultury (Congress for Cultural Freedom, CCF),⁽⁶⁾ která po desetiletí podporovala snahu Západu rozhodnout ve svůj prospěch studenou válku také na úrovni ideologické propagandy (srov. Stonor Saunders 2001: 78–87).

---

6 Kongres pro svobodu kultury (1950–1969) – vznikl v reakci na Světové festivaly mládeže a studentstva a konferenci v newyorském hotelu Waldorf Astoria v roce 1949. Původně byl myšlen jako jednorázová akce roku 1950 v Berlíně. Ještě v téže roce však bylo rozhodnuto o jeho stálém zřízení se sídlem v Paříži. Finanční prostředky přicházely od amerických filantropů a CIA, která měla na činnost CCF největší vliv. CCF financoval levicově liberální umělce jako např. Heinrich Böll, Siegfried Lenz aj.; vydávání časopisů *Der Monat*, *Tempo presente*, *Preuves*, *Encounter*, *FORVM* aj.; výstavy abstraktního umění; koncertní a umělecká vystoupení; distribuci západní literatury na Východ; kongresy a přednášky. CCF byl během studené války součástí neoficiálních instrumentů americké kulturní diplomacie a prostředkem ke kulturní ofenzivě USA proti totalitarismu, především komunistickým režimům. Pro své záměry se snažil získat renomované evropské umělce a spisovatele. Součástí sítě spolupracovníků byly představitelé evropské inteligence, např. Hannah Arendt, Albert Camus, François Bondy, Ignazio Silone, Raymond Aron, Eugen Kogon, François Furet a další. K zániku CCF vedlo odhalení tajného financování CIA. Na podobných základech byla roku 1967 založena nástupnická organizace Mezinárodní společnost pro svobodu kultury (International Association for Cultural Freedom, IACF).

Od padesátých let poskytovala finanční zabezpečení mezinárodním projektům Fordova nadace. V roce 1954 založila Fond pro mezinárodní vztahy, který zahrnoval podporu kulturních programů a programů směrem na Východ. Za jejich sestavováním a prosazováním stál bývalý americký novinář Shepard Stone⁽⁷⁾ (Berghahn 2004: 215–220). Vedle tohoto soukromého a veřejně známého finančního zdroje, k němuž se v menší míře přidaly i další americké nadace,⁽⁸⁾ existoval ještě zdroj tajný, skrytý, jímž byly peníze z rozpočtu americké vlády, poskytované prostřednictvím CIA. Krytí zajišťovalo několik organizací se zaměřením na kulturní spolupráci mezi USA a Evropou, neaktivnější a s nejrozsáhlejší sítí podporovatelů byl CCF v čele s Michaelem Josselsonem a sídlem v Paříži a jeho nástupnická organizace Mezinárodní společnost pro svobodu kultury (International Association for Cultural Freedom, IACF), již řídil po odchodu z Fordovy nadace Shepard Stone.

3

Rakouská společnost pro literaturu získala od roku 1962 během tří let své existence mnohé zkušenosti s pořádáním přednášek a širších diskuzí s účastníky také ze zahraničí. V prvním roce působení svolala v únoru diskuzní fórum *Smysl a vliv kritiky* (*Sinn und Wirkung der Kritik*), v květnu

7 Shepard Stone (31. 3. 1908 – 4. 5. 1990), americký spisovatel, novinář, editor. Roku 1933 ukončil studium historie na univerzitě v Berlíně. V letech 1933–1949 působil v *New York Times*, s výjimkou válečných let, kdy roku 1942 vstoupil do americké armády a zúčastnil se válečných operací v Evropě. V roce 1945 pracoval několik měsíců pro vojenskou vládu v Německu, jeho úkolem bylo obnovení svobodného tisku v americké okupační zóně. V následujícím roce se vrátil do *New York Times*, ovšem roku 1949 byl zpět v Berlíně jako zástupce ředitele pro veřejné záležitosti v administrativě vysokého komisaře pro Německo Johna J. McCloye. Záhy postoupil na místo ředitele a další roky strávil v Německu až do doby, kdy McCloy ukončil své tamní působení. Stone opustil práci v oblasti tisku a komunikací a stal se ředitelem oddělení pro mezinárodní záležitosti ve Fordově nadaci. Byl odpovědný za sestavování programů v západní a východní Evropě, vč. stipendijních pobytů a studentských výměn mezi Spojenými státy a zeměmi komunistického bloku; na tomto místě setrval do roku 1967, kdy Fordovu nadaci opustil a stal se ředitelem IACF, nástupce CCF. Roku 1974 se Stone vrátil do Berlína a přijal místo ředitele první zámořské pobočky Aspen Institute of Humanistic Studies (Aspenský institut humanitních studií), kde setrval až do svého penzionování v roce 1988. Zůstal členem nebo se stal konzultantem mnoha institucí, přednášel a stále udržoval styky s dřívějšími kolegy.

8 Např. Rockefeller.

Situace umění v Rakousku (Die Situation der Künste in Österreich) a v říjnu *Situace literatury v Rakousku (Die Situation der Literatur in Österreich)*, jehož se zúčastnili autoři např. Franz Theodor Csokor, Milo Dor, Hans Weigel aj. Roku 1963 navázala v mapování domácího uměleckého a kulturního terénu únorovou diskuzí *Situace nakladatelství v Rakousku (Die Situation der Verlage in Österreich)*, v červnu setkáním *Duševní předpoklady literárního města (Die geistigen Voraussetzungen einer Literaturstadt)* s účastníky Theodorem W. Adornem, Franzem Theodorem Csokorem, Peterem von Tramin a dalšími; v říjnu se ještě konala širší diskuze *Kniha a publikum (Buch und Publikum)*. Následujícího roku svolala ÖGfL dvě setkání – *Rakousko jako idea a realita (Österreich als Idee und Realität)* a *Existují v literární kritice měřítka? (Gibt es Maßstäbe in der Literaturkritik?)*, na něž přijeli z Německa Marcel Reich-Ranicki, Helmut Jaesrich, Friedrich Torberg a diskutoval i hostitel Wolfgang Kraus.⁽⁹⁾

Krausova myšlenka pozvat do Vídně ke společné diskuzi autory z Východu i Západu našla podporu u západních levicových intelektuálů, soustředěných v organizacích s vazbami na Spojené státy. Pořadatelem zůstává navenek pouze ÖGfL, avšak na přípravách se podíleli ještě další partneři – Kongres pro svobodu kultury a jeho odnože. Ve složce s korespondencí vztahující se k „rozhovorům u kulatého stolu“, jak organizátoři tato setkání nazvali, se nejčastěji objevují jména Manès Sperber, Konstanty Aleksander Jeleński, François Bondy, Pierre Emmanuel a René Tavernier – všichni působili v pařížské centrále CCF.

Kraus o možnostech spolupráce s CCF i americkými nadacemi věděl. Znal se s lidmi, kteří v nich působili, a setkával se s nimi při různých společenských příležitostech a kulturních akcích. Tyto kontakty mohl využít ve prospěch ÖGfL. Mezi prvními zahraničními hosty, kteří měli mimochodem k Rakousku velmi blízko, byl Manès Sperber. Německy píšící autor a psycholog pocházel z Haliče a svá studentská léta prožil ve Vídni.⁽¹⁰⁾

9 Srov. seznam diskuzních fór / rozhovorů u kulatého stolu / sympozií, ÖGfL, E238.

10 Manès Sperber (12. 12. 1905 – 5. 2. 1984), levicový intelektuál, spisovatel a psycholog židovského původu. Narodil se v městečku Zabłotów ve východní Haliči, tehdy patřící k Rakousku-Uhersku. Roku 1916 se rodina přestěhovala do Vídně, kde se Manès poprvé setkal s antisemitským okolím. Útočiš-

V červnu 1962, už půl roku po založení ÖGfL, jej Kraus pozval k autor-skému čtení, v dalších letech přijížděl také na literární či filozofické před-nášky.⁽¹¹⁾ Mezi zaměstnanci Společnosti se traduje – zatím bez písemných dokladů, že za pořádáním literárních konferencí stály právě dobré vztahy Krause a Sperbera. Byli spolu ve stálém písemném i osobním styku, Kraus také často jezdil do Paříže, kde Sperber žil, a je pravděpodobné, že při ně- které z návštěv vznikl nápad společně uspořádat setkání Východ-Západ. Od Sperbera se o myšlenku využít půdu a kontakty ÖGfL dozvěděl žurnalista, literární kritik a vydavatel François Bondy,⁽¹²⁾ jenž ji rozšířil dál. Dopis, kte-

těm se mu stala v letech 1917–1923 mládežnická židovská organizace Haschomer Hatzair, v níž získal sebevědomí být Židem v nepřátelském prostředí. Od roku 1921 navštěvoval přednášky zakladatele individuální psychologie Alfreda Adlera a stal se jeho obdivovatelem. O šest let později ho následoval do Berlína, kde vstoupil do komunistické strany, působil jako terapeut a věnoval se marxistické individuální psychologii. Názorově se s Adlerem rozešel v přesvědčení, že jen komunismus může zabránit šíření národního socialismu. Roku 1933 prchal před nacisty přes Chorvatsko do Paříže. Pracoval dál pro tamní komunistickou stranu, když ovšem došlo v Sovětském svazu k zinscenovaným soudním procesům proti bývalé stranické elitě, s komunisty se rozešel a zůstal věren svému vlastnímu přesvědčení. Ve svém díle upozorňoval na společné rysy hnědé a rudé diktatury. Roku 1939 vstoupil do francouzské armády a po demobilizaci se usadil na jihu Francie; když i tam došlo roku 1942 k deportacím Židů, unikl do Švýcar-ska. Po propuštění z uprchlického tábora se začal věnovat sepisování svých vzpomínek. V curyšském exilu vznikla románová trilogie *Jako slza v oceánu*, popisující jeho zkušenost se stalinismem. Po válce se s manželkou a synem vrátil do Paříže. Pracoval jako redaktor a angažoval se v CCF, kde se zasazoval o svobodnou tvorbu umělců v Sovětském svazu. Své vzpomínky a životopisná fakta vypsál do třídílné autobiografie *All das Vergangene (Die Wasserträger Gottes, 1974, Die vergebliche Warnung, 1975 a Bis man mir Scherben auf die Augen legt, 1977)*. (Srov. Isler 2018.)

11 Kraus → Sperber, 17. 4. 1962, ONB, pozůstalost Manès Sperber; také program akcí ÖGfL, www.ogl.at.

12 François Bondy (1. 1. 1915 – 27. 5. 2003), švýcarský publicista, esejista, literární kritik, vydavatel (Eugène Ionescu) a překladatel; hovořil a psal čtyřmi jazyky, označoval se za Evropana. Narodil se v Berlíně do česko-maďarské židovské rodiny. Otec pocházel z Prahy a působil jako divadelní režisér v Berlíně, roku 1926 se rodina přestěhovala do Švýcarska. Bondy studoval germanistiku na Sorbonně v Paříži, kde dále žil a pracoval jako novinář. Vstoupil do komunistické strany, ale po uzavření paktu mezi Hitlerem a Stalinem se k ní otočil zády. Roku 1940 byl kvůli svému židovskému původu zatčen, internován a vykáznán z Francie. Odešel do Žürichu, kde pomáhal s vybudováním hnutí odporu proti nacistům v Německu. Jako jeden z prvních žurnalistů psal o koncentračních táborech v Polsku. Od roku 1947 působil jako redaktor, politický komentátor, zahraniční korespondent a kritik ve švýcar-ských novinách *Weltwoche*. Spolupracoval s dalšími švýcarskými a německými novinami a časopisy (*Der Monat, Merkur, Akzente, Die Zeit, Die Welt, New York Times, Le Monde* atd.). Roku 1950 v Paříži založil a vydával politicko-kulturní časopis *Preuves* (1951–1969), v němž se snažil o kulturní kontakty přes hranice rozděleného světa a věnoval se ožehavým politickým otázkám, mj. popsal sovětský ma-sakr polských důstojníků a příslušníků inteligence v Katyni. Ve svých teoretických pracích se zabýval současnou literaturou, spolu s K. Jeleńským sepsal monografii o Witoldu Gombrowiczovi, překládal či popularizoval díla Benedetta Croce, Ignazia Silone, Itala Calvina aj.

rý Krausovi v červenci 1964 zaslal Konstanty Jeleński,⁽¹³⁾ poodhaluje začátek celé spolupráce:

„... François Bondy mi nedávno vyprávěl o zajímavém návrhu na setkání pod záštitou vaší Společnosti ve Vídni. Požádal mne, abych vás kontaktoval, protože, jak jsem pochopil, bychom mohli my tři a Manès Sperber vytvořit malý přípravný výbor. Protože Bondy, Sperber a já žijeme v Paříži, bylo by možná nejvhodnější a nejekonomičtější, kdybyste přijel sem, abychom mohli o tomto návrhu diskutovat společně. Toto setkání by se mohlo konat buď před 18. srpnem, nebo po 15. září, protože Bondy a Sperber budou jeden nebo druhý mezi těmito daty nepřítomni...“⁽¹⁴⁾

Malá organizační skupinka se během podzimu 1964 několikrát sešla na různých místech Evropy, poprvé v září v Západním Berlíně během setkání spisovatelů, které tam CCF svolal. Další schůzka proběhla 5. listopadu v Paříži. Tamní kolegové chtěli s Krausem naplánovat jednotlivé kroky velmi po-

13 Konstanty Aleksander Jeleński (2. 1. 1922 – 4. 5. 1987), esejista a kritik, neoficiální vyslanec polské kultury v Paříži. Jako syn polského diplomata v dětství cestoval po Evropě. V roce 1939 v sedmácti letech opustil nacisty okupované Polsko a už se do něj nikdy nevrátil. Následující rok vstoupil do armády ve Francii a bojoval za její obranu. Po porážce odešel do Velké Británie, kde střídal vojenskou službu se studiem na univerzitě Saint-Andrews a v Oxfordu. V červnu 1944 se vrátil do Francie jako příslušník První polské tankové divize a dostal se z Normandie až do Belgie a Holandska. Z té doby je držitelem mnoha vojenských vyznamenání. Po skončení války se nechtěl vracet do komunistického Polska a rozhodl se pro život emigranta v různých evropských zemích a městech. Nejdéle zůstal v Paříži, od roku 1952 do své smrti. Díky znalosti francouzštiny a francouzské kultury se rychle zabydlel v tamním uměleckém a intelektuálním prostředí. Začal pracovat pro CCF, kde řídil oddělení pro východní Evropu; byl tajemníkem Writers' and Publishers' Committee for European Cooperation (Výbor spisovatelů a nakladatelů pro evropskou spolupráci); působil jako editor měsíčníku *Preuves*, významně se podílel na vydávání polského exilového časopisu *Kultura*, psal eseje a knižní recenze pro *Le Monde*, *La Quinzaine*, *Les Lettres Nouvelles*, britský *Encounter* a *Survey*, americký *The New Republic* a *Partisan Review*, německý *Der Monat* a *Merkur* a italský *Tempo Presente*. Jeho politické názory byly blízké protitotalitní levici. Jeho pařížský byt byl vždy otevřený spisovatelům a umělcům z polské exilové komunity a intelektuálům přicházejícím z různých evropských zemí, kteří spolupracovali s CCF. V letech 1973–1976 působil v Centre Royaumont pour une Science de l'Homme (Royaumontovo centrum pro vědu člověka). Jeho velkou zásluhou bylo objevení Witolda Gombrowicze pro západoevropské čtenáře; roku 1963 vydal *Anthologie de la poésie polonaise*, první francouzskou publikaci o moderní polské poezii. (Srov. Skórzyński 2006.)

14 Jeleński → Kraus, 31. 7. 1964, ÖGfL, E35.

drobně, o přípravách chtěli mít stálý přehled. Kraus s nimi musel svá rozhodnutí konzultovat a podával jim písemné zprávy o všem, co podnikl:

„Milý pane Sperber, [...] [m]ožná Vás François Bondy nezpravil o tom, že jsem s ním ještě poslední den před svým odjezdem vše prohodil až do nejmenších detailů, jak seznam účastníků, tak rovněž zvyklosti během jednání, přičemž jsme stanovili, že každý z pánů má přednést referát v délce 10–20 minut podle písemné předlohy. [...] Pan Bondy si během našeho tehdejšího jednání dělal přesné poznámky a ubezpečil mne, že je vše v pořádku, měl jsem panu Jelenskému dát vědět o rozběhnutí akce. To jsem udělal...“⁽¹⁵⁾

Jeden z prvních návrhů hovořil o sympoziu Východ-Západ na téma *Literatura a skutečnost* v délce tří dnů v listopadu 1964 a s předpokládanými náklady 120 000–150 000 šilinků. Na předběžném seznamu účastníků, rozděleném zatím na východní státy a Rakousko, figurují z Československa Ladislav Mňačko a Eduard Goldstücker.⁽¹⁶⁾ Později se začalo počítat s uspořádáním dvou kongresů s poněkud rozdílným zaměřením a širší západní účastí. První, s názvem *Divadlo současnosti – současnost divadla*, měl svést dohromady dramatiky, režiséry a divadelní kritiky; druhý – *Naše století a jeho román* – měl nabídnout prostor k diskuzi spisovatelům a literárním kritikům. Organizátoři předpokládali konání obou v poměrně krátkém časovém sledu na jaře 1965. Pro „divadelní kulatý stůl“ bylo určeno datum 22. až 24. března, „románový“ se měl konat o měsíc později. Nejprve došlo ještě v únoru k posunu termínu druhého kongresu o týden – na 3. až 5. května,⁽¹⁷⁾ záhy však organizátoři oznámili další změnu. Zjistili totiž, jak náročná je příprava první mezinárodní akce, a rozhodli se posunout tu následující až na podzim.⁽¹⁸⁾ Dva roky po uspořádání prvního kongresu proběhlo ještě třetí setkání podobného formátu – *Literatura jako tradice a revoluce*.

15 Kraus → Sperber, 14. 1. 1965, ÖGfL, E35.

16 Srov. ÖGfL, E35.

17 Ke změně termínu došlo z důvodu zasedání poroty pro udělení ceny Prix Formentor a z toho plynoucí možné neúčasti některých pozvaných.

18 Srov. hromadné zvací dopisy Kraus → hosté kongresu, 23. 12. 1964, 4. 2. 1965 a 9. 3. 1965, ÖGfL, E30.

Organizační výbor na svých schůzkách dohodl vedle obsahu a termínu kongresů pro Krause zásadní věc: část finančních prostředků na jejich zabezpečení poskytne CCF nebo s ním spojené organizace, např. Výbor spisovatelů a nakladatelů pro evropskou spolupráci (Writers' and Publishers' Committee for European Cooperation).⁽¹⁹⁾ Jeleňski k tomu Krausovi psal:

„... Zatímco nikdy nebyl zpochybněn duch naší spolupráce, již jsme narýsovali během setkání v Paříži 5. listopadu, vznikly potíže čistě technické, jelikož jsme nepředložili odhad našeho finančního příspěvku na setkání [autorů ve Vídni], jak jsme dohodli dříve. Domníval jsem se, že jste nám slíbil memorandum shrnující naše společné rozhovory, jež by mi posloužilo k odhadu rozpočtu. [...] bylo rozhodnuto, že západní účast na obou setkáních, divadelním i románovém, bude financovat Výbor spisovatelů a nakladatelů pro evropskou spolupráci...“⁽²⁰⁾

CCF se dopisem Jeleňského vyjádřil také k výběru účastníků:

„Divadlo. Východní účastníci jsou vybráni velmi dobře, ovšem my bychom byli rádi, kdybyste mohl pozvat také Adama Tarna, editora *Dialogu*, možná nejlepšího divadelního časopisu na světě [...]. Na západní straně se nám zdá, že by měla být poněkud pozměněna francouzská účast [...].

Román. Bohužel jsme si téměř jisti, že Witold Gombrowicz nepřijede, a zdá se nám být škoda omezit polskou účast na Karsta. Navrhovali bychom pozvat Andrzeje Kijowského [...], který je nejlepším polským kritikem [...]. Na

19 Výbor spisovatelů a nakladatelů pro evropskou spolupráci – organizace založená roku 1957 Kongresem pro svobodu kultury za účelem morální a finanční pomoci nekomunistickým intelektuálům a studentům ve východoevropských zemích a diktaturách Španělska a Portugalska. Výbor uděloval granty a stipendia; pomáhal organizovat konference, vydávat knihy a jejich recenze; a podílel se na programu distribuce knih do východní Evropy. Vznikl z iniciativy K. A. Jeleňského, jež byl v letech 1957–1966 jeho tajemníkem. Finanční prostředky poskytovala CIA a americké nadace Fairfield, Ford, Rockefeller apod. Roku 1966 se Výbor transformoval v Nadaci pro vzájemnou evropskou intelektuální pomoc (Fondation pour une entraide intellectuelle européenne, FEIE) s identickým programem. Hlavními spolupracovníky zůstali Konstanty Jeleňski, Pierre Emmanuel, François Bondy, Shepard Stone a Roselyne Chenu, která je nyní ředitelkou navazující, od roku 1976 nezávislé nadace. (Srov. Chenu 2007: 7).

20 Jeleňski → Kraus, 19. 1. 1965. ÖGfL, E35.

západní straně bychom navrhovali další dvě francouzské účasti: Jean Bloch-Michel [...] a Maurice Nadeau [...]. Konečně měli bychom využít přítomnosti Mary McCarthy ve Francii a na setkání pozvat i ji...^{“(21)”}

Na konci roku 1964 začala ÖGfL rozesílat autorům zvací dopisy uvozené těmito slovy: „Půda neutrálního Rakouska se nám zdá být vhodná obzvláště pro kulturní rozpravu mezi Východem a Západem a stále odpovídající tradici dřívějšího mnohonárodnostního státu...“^{“(22)”} Po krátké referenci o samotné Společnosti následovala informace o předpokládaném programu sympozia, který byl rozložen do tří dopolední od 10 do 13 hodin. Vedle pozvaných řečníků se ho měl zúčastnit také vybraný okruh zástupců tisku a kritiků. Večer posledního dne mělo pro veřejnost proběhnout v Redoutensaalu v Hofburgu závěrečné shrnutí, na němž by vystoupily vybrané osobnosti, které by hovořily o průběhu diskuzí. Závěrem dopisu žádali organizátoři budoucí řečníky o zaslání jejich příspěvků do diskuze. Nabídli honorář ve výši 3 000 šilinků a úhradu nákladů spojených s cestou a pobytem ve Vídni. Přílohou pozvánky bylo deset otázek k problematice současného románu, sahajících od realismu přes „nouveau roman“ až po vliv filmu a televize či nový vztah mezi autorem a čtenářem: 1. Je „realistický román“ dnes ještě přesvědčivý? 2. Co je realismus v románu? 3. Lze dnes ještě vyprávět nereflektovaně a přesto udržet vysokou literární úroveň? 4. Má se dnešní román zabývat obecnými problémy současnosti nebo být jen subjektivním pohledem do autorova nitra? 5. Je literárně hodnotný román psán pro publikum či nikoliv? 6. Může román vyjadřovat světový názor, snažit se o vliv na vývoj společnosti, angažovat se a být přitom uměleckým dílem? 7. Je „nouveau roman“ životaschopný? 8. Změnily se románové postavy a styl nástupem filmu a televize? 9. Ztratil román ve srovnání s dřívější dobou na účinku na své čtenáře? 10. Existují náznaky, jak bude vypadat román zítřka?^{“(23)”} Otázky měly vyvolat odezvu v referátech a dát směr závěrečné pódiové diskuzi.

21 Ibid.

22 Kraus → Grass, 23. 12. 1964, ÖGfL, E30.

23 Kraus → Sperber, 21. 9. 1965, ÖGfL, E30.

Poté, kdy na konci dubna proběhl velmi úspěšně „divadelní kongres“, těšil se Wolfgang Kraus na „románový“. ⁽²⁴⁾ Sperberovi osobně poděkoval za dosavadní pomoc a záhy jej požádal o další podporu: „Hned jsem se posadil k sestavení ‚jmenného seznamu přání‘ pro románovou diskuzi. [...] Současně naleznete také další seznam s příslibenou účastí, příp. s nejistými účastníky. Prosím, dejte mi vědět, na které z pánů ze seznamu můžete zapůsobit a u koho shledáváte pozvání slibným a také smysluplným.“ ⁽²⁵⁾ Na dopis reagoval Jeleňski, který ve své odpovědi velmi podporoval účast Jeana Bloch-Michela, dle svého názoru nejlepšího literárního kritika ve Francii, jehož práce o „nouveau roman“ považoval za fundamentální. ⁽²⁶⁾

ÖGfL rozeslala více než čtyřicet zvacích dopisů. Organizátoři zvažovali různá jména a později hledali náhradní namísto těch, kdo z nejrůznějších důvodů odmítli. Byli to mj. na „západní“ straně spisovatelé Günter Grass, Heinrich Böll (Německo); Alberto Moravia, Ignazio Silone, Bonaventura Tecchi (Itálie); Mary McCarthy (USA); na Východě Alexandr Tvardovskij (SSSR). Grass se Krausovi omluvil už z obou jarních termínů a také na nové, podzimní datum reagoval omluvou: „V polovině října mají začít v Schiller-Theater zkoušky mého kusu ‚Die Plebejer proben den Au[f]stand‘. Protože chci být u práce na zkouškách přítomen, nebude pro mne opět možné, abych opět spatřil Vídeň.“ ⁽²⁷⁾ Nakolik bylo vídeňské setkání důležité pro jiné autory, ukázal např. Elias Canetti, který se ocitl v podobné situaci jako Grass. Na podzim zkoušel v divadle v Braunschweigu svou hru, jejíž premiéra byla plánována na úterý 26. října. Canetti navrhl, že se vzdá nedělní generální zkoušky a odletí do Vídně, kde se v pondělí zúčastní programu prvního dne, na úterní premiéru by se vrátil do Braunschweigu a ve středu už chtěl být zase zpět ve Vídni na závěrečné pódiové diskuzi všech přednášejících. ⁽²⁸⁾ Jiné potíže před cestou měli účastníci z komunistických zemí. Pro povolení k výjezdu na Západ potřebovali domácím institucím

24 Srov. Kraus → Sperber, 12. 5. 1965, ÖGfL, E35.

25 Kraus → Sperber, 12. 5. 1965, ÖGfL, E35.

26 Jeleňski → Kraus, 14. 5. 1965, ÖGfL, E35.

27 Grass → Kraus, 12. 3. 1965, ÖGfL, E30.

28 Canetti → Kraus, 19. 9. 1965, ÖGfL, E30.

předložit oficiální pozvání od pořadatele; také veškerá následující domluva probíhala prostřednictvím těchto institucí, které měly při rozhodování o účasti rozhodující slovo.⁽²⁹⁾

Úřady některých východoevropských států se snažily vložit i do rozhodování o západních účastnících. Polský kulturní atašé protestoval u Společnosti pro literaturu, když Krausovi vyčetl pozvání „vícero polských exulantů“, mj. Marcela Reicha-Ranického a „jednoho“ šéfredaktora pařížského exilového časopisu *Kultura*, jehož jméno Krausovi ovšem nesdělil. Polský atašé a po něm i další z východoevropských zemí prohlásili, že při účasti Reicha-Ranického se veškerí pozvaní z Východu účasti na konferenci zdrží.⁽³⁰⁾ Kraus Reicha-Ranického skutečně pozval, avšak nedostal od něj příslib účasti, pouze otevřenou odpověď. Nyní se protestů z Polska zalekl, a aniž své kroky konzultoval s partnery, požádal jej, aby se své účasti vzdal, když ji tak jako tak zatím ještě nepotvrdil. Teprve poté Kraus informoval o stavu věcí dopisem Jeleňského a přidal svou další obavu. O aktivní účast na konferenci projevil zájem François Bondy za redakci časopisu *Preuves* a Kraus dostal strach, že by také jeho přítomnost mohla vést k nežádoucím reakcím. Od Jeleňského chtěl stanovisko a doporučení, jímž by se při svém rozhodování řídil.⁽³¹⁾ Záhy dostal obsáhlou a jasnou odpověď:

„Je docela možné, že [...] východní režimy by rády našly záminku, aby mohly zakázat svým spisovatelům účast na dalším takovém setkání. Ovšem má osobní reakce je velmi odlišná od vaší stejně jako postoj k podobným intervencím. Já sám jsem samozřejmě ‚Exilpole‘, od doby, kdy jsem opustil svou zemi za nacistické okupace a přidal se k polské armádě na západní frontě a odmítl se po válce vrátit do stalinistického Polska. Z toho důvodu mohu být já tou osobou, kterou polský atašé tajemně považuje za ‚Editor-in-Chief of *Kultura*‘ [...].

29 ÖGfL obdržela od Svazu čs. spisovatelů dopis podepsaný vedoucím zahraničního oddělení Petrem Pujmanem: „Vážený pane doktore! Na žádost našeho člena L. Mňačka Vám sdělujeme, že ve svých pracovních plánech bude počítat s avizovaným přesunem Vašeho ‚rozhovoru u kulatého stolu‘ na květen a tohoto rozhovoru se rád zúčastní.“ Pujman → Kraus, 4. 3. 1964, ÖGfL, E30.

30 Z korespondence Kraus – Sperber vyplývá, že dalším, kdo intervenoval proti účasti polských emigrantů, byl český kulturní atašé. Srov. Sperber → Kraus, ÖGfL, E35.

31 Srov. Kraus → Jeleňský, 11. 6. 1965, ÖGfL, E35.

Já osobně jsem rozhodně přesvědčen, že bychom neměli povolit žádný způsob ,vylučování‘ diktovaného východními režimy, pokud se tato vylučování týkají spisovatelů, které respektujeme, kteří představují hodnoty, v něž sami věříme, a kteří jsou otevřeni k dialogu ,bona fide‘. Ani ve snu by nás nenapadlo zvát na setkání, jež organizujeme, jakékoliv reakcionáře, válečné štváče, spisovatele s nacistickou či fašistickou minulostí [...]. Nikdy jsem se osobně nesetkal s panem Reichem-Ranickým, ale chápu jej jako dobrého kritika, který udělal mnoho pro lepší znalost polské literatury v Německu a který je považován za přítele a přívržence levicového křídla německých demokratických spisovatelů. Dle mého názoru by bylo nanejvýš trapné, kdybychom souhlasili s jeho vyloučením [...]. Co se týče Françoise Bondy, nejsem s to sdílet vaše obavy a nerozumím důvodům, [...] jeho přítomnost na takovém setkání nepotřebuje žádné zdůvodnění, jako šéfredaktor *Preuves* udělal pro publicitu polské, maďarské a jugoslávské literatury více než většina lidí.“⁽³²⁾

V setkáních Východ-Západ spatřoval Jeleński snahu o kulturní a intelektuální liberalizaci komunistických režimů, ústupky vůči nim považoval za krok zpět, neboť přítomnost exilových autorů byla už delší dobu „fait accompli“. O celé záležitosti informoval své pařížské kolegy. Sperber se vyjádřil, že by považoval za „těžký omyl“, kdyby bylo jakémukoliv státu „vyhrazeno právo bránit v účasti té či oné osobě námitkou“. Setkání Východ-Západ bylo dle jeho slov koncipováno jako prostor pro autory, prezentující své dílo, nikoliv pro agenty nějakého státu. Varoval před nebezpečným uhýbáním, protože „kdo povolí, neotevře pouze špehýrku, nýbrž dveře i vrata, jimiž bude přicházet stále více nežádoucího a zlého“.⁽³³⁾

K argumentu o nepotvrzené účasti Reicha-Ranického je třeba dodat, že na první pozvánku ihned nadšeně reagoval už koncem prosince 1964 a kvůli jejímu termínu přesunul svůj plánovaný program v Paříži. Když dostal z Vídně oznámení, že se akce posouvá z dubna na začátek května, přesunul plánovaný program na ty dny v Bernu. Záhy obdržel s omluvou

---

32 Jeleński → Kraus, 15. 6. 1965, ÖGfL, E35.

33 Sperber → Kraus, 21. 6. 1965, ÖGfL, E35.

a vysvětlením zprávu o další změně data tentokrát na říjen.⁽³⁴⁾ Reagoval na ni ještě shovívavě:

„nic nemůže mou láskou k Rakousku otrást, ani nesnesitelná Společnost pro literaturu, která mi pokazila celé jaro 1965. Kvůli ní jsem přesunul přednášku v Paříži a rozhlasový pořad v Bernu, různým lidem a – což je ještě horší – také sám sobě jsem způsobil největší potíže. Říjnový termín jsem si sice zapsal, ale nemůžete ode mne očekávat, že teď budu brát Vaše termíny vážně. [...] S nasupeným a přesto trochu srdečným pozdravem Váš...“⁽³⁵⁾

Tím však domluva stran účasti Reicha-Ranického na konferenci nekončí. Na konci května mu totiž Kraus napsal o návštěvě „rozhodujícího polského legačního rady ve Vídni“, který se nechal slyšet, „že polská účast, a téměř jistě také dalších na východní straně, na naší románové diskuzi koncem října nebude možná, pokud Vy, milý pane Reich-Ranicki, se jako diskutující zúčastníte. [...] doufám, že máte pochopení.“⁽³⁶⁾ V tomto případě však Kraus už smířlivou odpověď nedostal. Do Vídně mu dorazil velice rozhořčený dopis, v němž Reich-Ranicki rozhodně odmítl jakékoliv pochopení Krausových úliteb východním diplomatům: „Z Východu mohou přijet jen ti spisovatelé, kteří dostanou potřebné povolení tamních úřadů. Měly by smět tyto úřady ještě taky rozhodovat, kdo smí přijet ze Západu? K čemu potom to celé?“⁽³⁷⁾ Svou účast samozřejmě zrušil, stejně tak veškerá další svá vystoupení na půdě ÖGfL. Společně s ním odmítli přijet i dva profesori z univerzity v Tübingen – spisovatel, literární historik a kritik Walter Jens a historik a literární vědec Hans Mayer.

Reakce Reicha-Ranického i Jeleňského a Sperbera přiměly Krause uvažovat o jiné formě setkání nebo dokonce úplném zrušení.⁽³⁸⁾ Zástupcům CCF však velmi záleželo na tom, aby se incident urovnal a neskončil „vítěz-

34 Srov. korespondence Kraus → Reich-Ranicki, ÖGfL, E35.

35 Reich-Ranicki → Kraus, 23. 3. 1965, ÖGfL, E35.

36 Kraus → Reich-Ranicki, 25. 5. 1965, ÖGfL, E35.

37 Reich-Ranicki → Kraus, 13. 6. 1965, ÖGfL, E35.

38 Kraus → Bondy, 28. 6. 1965, ÖGfL, E35.

stvím“ východních politiků. Krause nabádali k využití jeho diplomatických schopností, které již dříve prokázal při organizaci divadelního setkání. Nešlo jim pochopitelně o to, zda se kongres uskuteční, tak jak byl plánován, či nikoliv (i když to také nebylo nedůležité). Jednalo se o mnohem více, o smysl všech podobných iniciativ, o jejich vliv a „důkaz, že svobodného ducha lze dosáhnout“.³⁹⁾ Do role prostředníka při dohodě s Reichem-Ranickim se postavil Bondy. Navštívil jej v Hamburku a souhlas s účastí od něj nakonec získal. Polské ani československé zastupitelství už do organizace nezasáhly.

Po těchto turbulencích se kongres mohl uskutečnit v plánovaném formátu a s původně vybranými diskutujícími. V *Koktejlů na závěr sezóny* oznámil Wolfgang Kraus koncem června t.r. veřejnosti plánovaný program akcí ÖGfL, který obsahoval i další velké mezinárodní setkání (srov. Zitta 1965).

4

Své referáty na třídní konferenci přednesli a diskuzí se zúčastnili Reinhard Baumgart, Hermann Kesten, Hans Mayer, Marcel Reich-Ranicki (Německo); François Bondy, Hugo Loetscher (Švýcarsko); Elias Canetti, Erich Fried (Velká Británie / Rakousko), Jean Bloch-Michel, Maurice Nadeau, Alain Robbe-Grillet, Manès Sperber (Francie); Petar Segedin (Jugoslávie); Roman Karst, Tadeusz Konwicki (Polsko); Ovid S. Crohmalniceanu, Marin Preda (Rumunsko); Alfonz Bednár, Ladislav Mňačko, Josef Nesvadba, Josef Škvorecký (Československo); Jurij Bondarev (Sovětský svaz); Tibor Déry, Géza Ottlik (Maďarsko); Fritz Habeck, Hans Lebert a Peter von Tramin (Rakousko).

Tisk hodnotil výběr účastníků jako šťastný a novináři psali o přítomnosti „spolutvůrce ‚nouveau roman‘ a scenáristy Robbe-Grilleta, jednačtyřicetiletého Rusa Jurije Bondareva, jehož romány (*Zapomeň, kdo jsi*) jsou odvážným zúčtováním se Stalinovou dobou, dvaasedmdesátiletého Maďara Tibora Déry, který strávil několik let v Kádárově vězení, nebo polského

39 Sperber → Kraus, 21. 6. 1965, ÖGfL, E35.

profesora literatury Romana Karsta, který se dva roky zpátky zasadil o rehabilitaci Kafky na Východě“ (šifra L. St. 1965).

Přednášející i hosté se sešli v pondělí 25. října dopoledne v reprezentativních prostorách paláce Palffy. V krátké uvítací řeči zopakoval ředitel Kraus myšlenku z úvodu pozvánek, že Rakousko je díky své historii i současnosti, díky své tradici i dnešní neutralitě vhodným místem pro takovýto druh rozhovorů. Sliboval si od nich poznávání rozličných stanovisek zastupovaných různými individualitami, které mají v různých společenských zřízeních různé osudy. Vysvětlil, že jednotlivé země zde nejsou zastoupeny oficiálními delegacemi, nýbrž že ÖGfL rozeslala pozvánky jmenovitě známým osobnostem dle svého vlastního výběru (srov. Kraus 1965). Účast dvaceti sedmi spisovatelů a kritiků ve spravedlivém rozdělení na třináct z Východu a čtrnáct ze Západu posilovala představu organizátorů, že dojde k dialogu či, ještě lépe, k názorové výměně mezi dvěma skupinami s odlišnými postoji. Ovšem dobové komentáře a audionahrávky ukazují, že se tak nestalo. Pro *Neue Zürcher Zeitung* shrnul své postřehy François Bondy. Spisovatelé dle jeho pozorování hovořili spíše každý sám za sebe, než že by se hlásili k nějakým společným idejím či ideologiím. Na pořadu se politická a ideologická témata objevila jen zřídka, byla rychle odbyta a měla charakter spíše mezivstupů než předmětů diskuze. Přednášející hovořili o svých vlastních zkušenostech a současně byli ochotni přistoupit na názory svých kolegů (srov. Bondy 1965).

Sérii přednášek⁴⁰⁾ otevřel Tibor Déry skeptickým projevem o vlivu románu na dějinné události. Vykreslil mu černou budoucnost, v níž viděl „odlidštění lidstva a jeho zničení vlastními vynálezy“. Pohled člověka sedícího v autě je abstraktní, vnímá rychlost a překážky, přírodu vidí až v dáli za nimi, uvedl Déry pro ilustraci. Většina řečníků jeho projev ale zkritizovala. Roman Karst odmítl černé vidění světa ve vztahu k vývoji románu a označil jeho eventuální krizi naopak za znak životnosti. V následujícím příspěvku hovořil Jurij Bondarev nejprve o moderním (socialistickém) rea-

40 Texty všech přednášek nechala ÖGfL na své náklady převést do němčiny a angličtiny a jsou uloženy v jejím archivu. Souborně vyšly v prosincovém vydání literárního časopisu *Wort in der Zeit*, na jehož vydávání se ÖGfL spolupodílela.

lismu, který mu byl dle jeho slov nejbližší. Považoval jej za životaschopný a účinný při odsouzení zaniklého a podpoře lidumilnosti. Člověk není naprogramovaný stroj, je dobrý i zlý, komplikovaný i rozporuplný, neboť před ním leží svět plný sotva objevených tajemství, jež každý jinak vykládá. Literatura je podle Bondareva hledáním a experimentováním ve století kybernetiky, atomu a kosmu, v době ohlušujícího hluku, neuvěřitelné rychlosti a zkracování vzdáleností – klid a rovnováha 19. století jsou pryč. Moderním francouzským autorům vyčítal produkci neprůhledné a subjektivní literatury, určené jen malému okruhu čtenářů. Dle jeho názoru musí kniha provokovat a vyvolávat diskuzi. V centru pozornosti stál vývoj románu 19. století k současnému textu, v té souvislosti byli jmenováni autoři Jean Paul či Nikolaj Vasiljevič Gogol. Robbe-Grillet uvedl jako představitele „nouveau roman“ např. Gustava Flauberta, čímž zdůraznil spíše postupný vývoj od tradičních textů, než že by došlo k náhlému zlomu ve způsobu psaní. Proti požadavku na autenticitu – každý může vyprávět jen svou vlastní zkušenost – nabídl jinou perspektivu Elias Canetti. Bohatství našeho rozšiřujícího se světa ukázal v ponoru do minulosti až ve čtyřech rovinách a ve dvojím pohledu do budoucnosti – na katastrofu a na „dobrý život“. Každý spatřuje současně její temné i světlé stránky. Tuto „budoucí skutečnost“ považoval Canetti za absolutní, neboť nikdo jí nemůže uniknout. Podobné obohacení reality vyžaduje stále větší preciznost a množství rozličných zkušeností, míní.⁽⁴¹⁾

Kongresové publikum přijalo Canettiho spolu s Manèsem Sperberem a Erichem Friedem – rakouské autory žijící v zahraničí – velmi vřele jako „představitele Vídně mimo Vídeň“; také část východoevropských hostů – Češi, Slováci, Maďaři a Roman Karst – byla považována za pokračovatele intelektuálně umělecké tradice v duchu Musila, Kafky či Sveva, tedy v širším slova smyslu tradice rakousko-uherské v habsburském prostoru (srov. *ibid.*). Josef Nesvadba ve svém referátu mluvil o odrazu vědy a především přírodovědeckých poznatků v literatuře. Upozornil, že představy o vývoji světa se během jedné generace třikrát změnily, což je bezprecedentní.

41 Srov. příspěvky referujících, ÖGfL, E29; *Wort in der Zeit*, 12/1965.

Beletrie vyřadila třetí osobu, předpokládající vševědoucího pozorovatele. Jím by se nyní rád stal sám čtenář. Nejspíš také proto došlo k rozšíření ich-formy, k literatuře fiktivních dokumentů a beletristického ztvárnění vědy, mínil Nesvadba. Vývoj poválečného románu v Československu charakterizoval jako „dogmatické snahy vulgárně chápaného socialistického realismu“ a kriticky pokračoval: „[l]iterárně jsme ztvárňovali společnost, jak neexistuje, ale jak by existovat měla.“

Ladislav Mňačko začal svůj příspěvek provokativním prohlášením: „Nevěřím v román. Nemám valného mínění o tomto pojmu. Kromě toho, že se jedná o prozaické dílo o 200 až 1000 stránkách, neznám v současnosti žádný přesný výklad tohoto slova. [...] Při nejlepší vůli nemohu najít nic společného mezi – řekněme – Hemingwayovým *Komu zvoní hrana* a Plivierovým *Stalingradem*, mezi Frischovým *Gantenbeinem* a *Atomovou stanicí* od Laxnesse, mezi Mailerovým *Nazí a mrtví* a Jasíkovým *Mrtví nezpívají*.“ Pojem, který klade na roveň naprosto rozdílná díla, může mít podle Mňačka jen velmi obecnou platnost. Román může být vším – od politického pamfletu po báseň v próze, může převzít prvky novinového komentáře či filozofického traktátu, může být vizionářským snem či přesným popisem pozorovaného objektu. Mňačko se vyjádřil, že nezná žádné jiné dílo, které by bylo slepeno takto nečistě a z tolika prostředků. Jestli je to ještě román, není jisté, literatura je to bezpochyby.⁽⁴²⁾ Zavržení románu jako prostředku mystifikace, jak jej označil Robbe-Grillet, má něco do sebe. Volání po autenticitě je stále silnější, neboť dnešní nedůvěřivý člověk chce důkazy, chce předmět svého zájmu cítit a sáhnout si na něj. V tomto ohledu viděl Mňačko snahu Robbe-Grilleta a jeho spřízněnců jako přelomovou. Mohl by to být směr a perspektiva pro literaturu jak získat zpět svou tvář a váhu. Moderní západní autor si přeje mít čtenáře za tvůrčího partnera. Spisovatel nikdy nemohl vytvořit člověka z masa a kostí, v žádném případě ne u psacího stolu, řekl Robbe-Grillet. Takto živým je ale čtenář – hlavní postava uměleckého díla, která se spolupodílí na jeho tvorbě. Robbe-Grillet i Mňačko se zabývali též otázkou realismu v literatuře – každý spisovatel

42 Srov. ibid.

má svůj vlastní, mínil první, vidím ho ve všem, uvažoval druhý. Karst se jej pokoušel vymezit přesněji, když se zeptal a vzápětí si odpověděl: „Je realismus spojením umění se životem? Pokud ano, pak neexistuje román, který by se realitě vyhnul. Má-li realismus být odrazem skutečnosti, pak je to iluze, protože každý román vytváří svůj vlastní svět, který nikdy nemůže být totožný se skutečností. Znamená-li nakonec realismus přitakání konkrétní skutečnosti, tedy přítomnosti, kterou žijeme, pak toto pojetí vede k sebevraždě umění.“ Za posledních sto let se termín realismus úplně proměnil, všiml si Reinhard Baumgard. Zatímco ještě v 19. století byl založen na spořádané posloupnosti a trvalých představách čtenářstva, dnes realita nespočívá v odrazu nýbrž v dotazech na ni (srov. Freundlich 1965).

V závěrečném slovu vytvořil Manès Sperber oblouk mezi „nouveau roman“ na cestě hledání sebe sama a romány hledajícími jiný žánr, do něhož by se zařadily. Nikdo nelitoval, že mnoho otázek zůstalo nezodpovězeno a mnozí byli naopak rádi, že nedošlo k žádným závěrům. Sama Vídeň nebyla zastoupena příliš hlasitě, všiml si ve svém souhrnném pozorování François Bondy (srov. Bondy 1965). Nejznámější romanopisci jako Doderer, Torberg nebo Eisenreich se nezúčastnili a představitelé mladé generace Peter von Tramin, Hans Lebert či Fritz Habeck se příliš neprosazovali. Bylo vidět, že město nechtělo předvést sebe, ale stalo především místem setkání a prostorem pro jiné. Hans Mayer přitom vzpomínal na mezinárodní konferenci PEN klubu před deseti lety ve Vídni, kdy se možnost takového dialogu zdála nesmírně vzdálená. Tentokrát už spisovatelé nechali doma své téze ovlivněné studenou válkou a byli schopni se bavit o problémech, které pro ně byly důležité. Náznak konfliktu s politickým podtextem se ovšem objevil i nyní. To když Manès Sperber s autoritou povolaného protestoval proti tvrzením Ladislava Mňačka, který dle jeho mínění nikdy neměl potíže s policií – až na odebrání řidičského průkazu. Místo aby Mňačko opustil sál, jak to při střetnutích zástupců z Východu a Západu ještě nedávno bylo zvykem, nechal se obhájit Wolfgangem Krausem, jenž na adresu Sperbera opáčil, že zasvěceným jsou Mňačkovy potíže v Československu známy, na což Sperber reagoval: „Obdivuji pana Mňačka jako velkého spisovatele.“ Bondy k tomu dodal, že „role, kterou při tomto setkání Vídeň sehrála, by

byla nemyslitelná bez znalostí a místní atmosféry poskytované Wolfgangem Krausem.“ (Ibid.)

Rakouskou pohostinnost a atmosféru „starých dobrých časů“ uprostřed rozbrojů studené války zaznamenali i jiní účastníci kongresu. Sperber ve svém resumé napsal, že ti, kteří přijeli ze Západu, museli být překvapeni zjištěním, že se Maďaři, Poláci, Rumuni, Jugoslávci a Češi necítí ve Vídni cize, nýbrž k městu pocítují jistou dávku důvěrné známosti (srov. Sperber 1966). Podobně další komentář:

„Pro mnohé byla cesta do Vídně návratem nebo cestou zpět domů. Erich Fried, Elias Canetti, Manès Sperber se dívali na změněná místa svého mládí. Češi, Slováci, Poláci, Rumuni se nacházeli v kulturním okruhu, který byl dříve i jejich a stále ještě v sobě uchovával stopy a pozůstatky oné minulosti. Tibor Déry mluvil vídeňskou němčinou, jejíž unavená elegance působila téměř historicky, neboť v těchto místech už téměř vymřelá. Josef Nesvadba z Prahy, Ladislav Mňačko z Bratislavy, Roman Karst z Krakova se objevili jako bratři, kteří byli dlouho na cestách.“ (Spiel 1965)

5

Vyslovené myšlenky a názory by měly jen omezený dopad, kdyby se nedostaly za zdi přednáškového sálu. Kraus udělal už o půl roku dříve, při divadelním kongresu, velkou zkušenost s tím, jakou sílu a moc mají média. Na první mezinárodní setkání zaznamenal na 500 ohlasů v tisku celého světa a také druhé akci zajistil řádnou publicitu. Pozvání obdrželi dopisovatelé i literární kritici velkých evropských deníků od severu – *Helsingin Sanomat*, *Berlingske Tidende*, *Politiken*, *Svenska Dagbladet* – na jih – řecký *Tovtma*, jugoslávský *Politika* – i od západu – *Estafeta*, *Le Monde*, *Encounter*, *Preuves*, *Neue Zürcher Zeitung* – připuštěme až na východ. Ve srovnání se západními médii byla totiž účast z Východu velmi skromná – pozvání šla do Budapešti časopisu pro světovou literaturu *Nagyvilág*, umělecké asociaci A. T. M. v Bukurešti, do moskevské *Literaturněj Gazety*, varšavské *Kultury*, *Literaturen Front* v Sofii a nemnoha dalším. V Československu

dostal pozvánku Jan Skácel z časopisu *Host do domu*, který v odpovědi přislíbil avizovat konferenci v následujícím čísle a vyslat do Vídně dva redaktory. Dalším byl Milan Lukeš, šéfredaktor časopisu *Divadlo*.⁽⁴³⁾ Nejdelší část na seznamu tisku zaujímali zástupci německých a rakouských novin a kulturních a literárních časopisů – *Der Monat*, *Die Presse*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *Süddeutsche Zeitung*, *Der Tagesspiegel*, *Die Welt* aj. Velké množství regionálních deníků pak zprávy a komentáře z kongresu od uvedených přebíralo. Pozván byl rozhlas i televize, např. vídeňská pobočka Rádia Svobodná Evropa,⁽⁴⁴⁾ Rakouská státní televize ORF a její programový ředitel Friedrich Hansen-Löve, z Německa Norddeutscher Rundfunk, Westdeutscher Rundfunk, Deutschlandfunk, SFB (Sender Freies Berlin), dále zástupci zahraničních svazů spisovatelů či Rakousko-sovětské společnosti.⁽⁴⁵⁾ V Rakousku obdrželi pozvání rovněž významné instituce, např. ministerstva školství, financí, zahraničí, pozván byl spolkový kancléř Josef Klaus a rakouský prezident Franz Jonas.⁽⁴⁶⁾

Během tří kongresových dnů se tato společnost scházela na přednáškách v paláci Pálffy, poslední den odpoledne na pódiové diskuzi v bývalém tanečním sále Marie Theresie ve vídeňském Hofburgu. Historie a současnost si v něm podávaly ruku – tyto prostory zažily Mozartovy opery, premiéru Beethovenovy 8. symfonie, Franze Liszta a Josefa Strausse stejně jako vrcholné setkání amerického prezidenta Johna F. Kennedyho se sovětským prezidentem Nikitou Chruščovem. ÖGfL se podařilo ukázat nejen výběrem hostů, ale také výběrem míst, v nichž se scházeli, jaký význam přikládala setkání Východ-Západ u kulatého stolu a jak velmi si přála splnit své předsevzetí učinit Vídeň mostem přes hranici mezi ideologiemi. Takové gesto ovšem pomáhalo i celému Rakousku při budování nové reputace, značně pošramocené válkou.

43 Srov. zvací dopisy zástupcům tisku, ÖGfL, E34.

44 Radio Free Europe, Division of the Free Europe Committee Inc., Wien I, Wallnerstr. 3/IV, vedoucí vídeňské redakční kanceláře Carl Koch.

45 Österreichisch-Sowjetische Gesellschaft, Wien I, Himmelpfortgasse 13.

46 Srov. seznam pozvaných zástupců tisku a institucí, ÖGfL, E239.

6

Po skončení rozhovorů u kulatého stolu nastal čas pro závěrečné hodnocení a vyúčtování, při němž hrál nezbytnou roli tichého společníka Kongres pro svobodu kultury, resp. Výbor spisovatelů a nakladatelů pro evropskou spolupráci. Dle dřívějšího návrhu Jeleňského se Výbor zavázal převzít část nákladů na uspořádání akce a uhradit výdaje spojené s účastí hostů ze Západu. Na žádost Jeleňského Kraus tehdy vypracoval odhad těchto výdajů a na základě toho zaslal Výbor do Vídně na bankovní účet finanční obnos, který byl během příprav ÖGfL k dispozici.⁽⁴⁷⁾ Konečné vyúčtování kongresu proběhlo v dubnu následujícího roku a výsledná suma pak byla odečtena od poskytnuté zálohy. Celková částka předložená Výboru činila 143 465 šilinků a zahrnovala výdaje za ubytování a dopravu (68 418 S.), tlumočení a překlady (34 553 S.), nájem sálů a techniku (13 673 S.), rozmnožování referátů a vedlejší výdaje (13 134 S.), sekretariát a porto (6 000 S.), výstřižkovou službu a doručování (7 687 S.).⁽⁴⁸⁾ Kraus poslal přílohou ještě vysvětlení: náklady se oproti předpokladu zvýšily o 17 156,50 šilinků, protože se nad možnosti ÖGfL zvedly výdaje účastníků z Východu, tzn. náklady na celý pobyt Bondareva a prodloužený pobyt Déryho, Ottlika a Mňačka.⁽⁴⁹⁾

Mezinárodní literární setkání Východ-Západ ukázalo oboustrannou neznalost prostředí za železnou oponou. Pořadatelé na Západě nevěděli, jak s Východem jednat; ovšem ani ti, kteří přijeli z Východu, nevěděli, co si mohou dovolit. Organizátoři, s očekáváním spíše napjaté atmosféry a ostré názorové výměny s politickým podtextem, byli překvapeni věcnými příspěvky všech účastníků, kteří – zřejmě i s notnou dávkou tolerance – ukázali zájem o hlubší poznávání a opatrně i vůli po sblížení s autory „na druhé straně“. Rakouská společnost pro literaturu k tomu zůstala nadále vítaným a aktivním prostředníkem.

47 Odhad nákladů: odměna řečníka – à 3 000 S. resp. 2 000 S.; ubytování na čtyři dny a osobu – à 600 S.; letenka – průměrně à 3 000 S.; nájem sálů – 12 000 S.; překlady – 22 000 S.; rozmnožování – 6 500 S.; sekretariát, porto – 6 000 S. Celková předpokládaná částka – 153 738 S. ÖGfL, E35.

48 Srov. Celkové vyúčtování kongresu Naše století a jeho román 25.–27. října 1965, Vídeň. ÖGfL, E35.

49 Kraus → Jeleňski, 12. 4. 1966, ÖGfL, E35.

Po uzavření všech záležitostí týkajících se „románového kongresu“ začala s přípravami na další velkou mezinárodní akci, která se pak konala ve dnech 24.–26. dubna 1967 ve Vídni jako rozhovor u kulatého stolu s názvem *Literatura jako tradice a revoluce*. Původně bylo toto setkání plánováno už na podzim 1966, ale východoevropské státy v čele s Maďarskem začaly po oznámení data účast svých zástupců postupně rušit. Ukázalo se, že ve spojení tématu a letopočtu spatřovaly provokaci vztahující se k desátiletému výročí protisovětského a protikomunistického povstání v Maďarsku a jeho krvavého potlačení. ÖGfL tedy termín raději posunula na jaro následujícího roku.

Konec šedesátých let přinesl několik událostí, které negativně ovlivnily možnosti a schopnosti ÖGfL pořádat podobné mezinárodní kongresy, a tak se další literární akce s větší zahraniční účastí konala v její režii až o pět let později. Už v roce 1966 došlo ve Spojených státech k odhalení tajného financování CCF ze zdrojů CIA, což vedlo k jeho rozpuštění a založení nástupnické organizace IACF. Důsledkem bylo omezené financování či pozastavení nebo zrušení programů a projektů, na nichž se CCF podílel. To postihlo také ÖGfL, která nadále nemohla počítat např. s příspěvkem na část platu své sekretářky, musela se spokojit s nižšími částkami na distribuční program knih zasílaných do východoevropských zemí a omezením byly postiženy i jiné společné aktivity.

V roce 1968 se po invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa postavila ÖGfL na stranu okupovaného národa. Na přelomu let 1968–1969 organizovala materiální pomoc československým intelektuálům, kteří se rozhodli zůstat na Západě a v Rakousku hledali možnost uplatnění. Také v tomto případě poskytl pomoc instituce s finančním zázemím ve Spojených státech. Díky spolupráci s nimi mohla ÖGfL zařídit československým uprchlíkům např. jazykové kurzy, vycestování do dalších západních zemí a pracovní místa na tamních univerzitách či vědeckých pracovištích apod. S tím spojená obsáhlá korespondence a administrativa, neustálý pohyb žadatelů o pomoc v omezených kancelářských prostorách a nemalé odčerpávání z vlastních finančních zdrojů odsunuly plány ÖGfL na pořádání mezinárodních literárních setkání na neurčito. Záhy po zavedení „norma-

lizace poměrů“ v Československu bylo zřejmé, že tamní oficiální instituce budou intelektuálům, kteří s komunistickým režimem nesouhlasili, bránit ve spolupráci a kontaktech se Západem, tedy včetně ÖGfL.⁵⁰⁾

Až na podzim 1972 navázala ÖGfL na svou dřívější kongresovou činnost a uspořádala symposium *Odpovědnost spisovatele*, na jaře 1974 *Řeč a morálka* a v dalším sledu ročně jedno až dvě diskuzní fóra menšího formátu. Žádné z nich už nevyvolalo takovou pozornost kulturního a literárního světa jako první tři v polovině šedesátých let.

Mgr. Dagmar Vobecká

Oddělení 20. století a literatury současné

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.

Květná 8, 603 00 Brno

vobecka@ucl.cas.cz

---

50 Překážky postihly např. Václava Havla. V září 1969 jej ÖGfL pozvala do Vídně k převzetí Rakouské státní ceny za evropskou literaturu, kterou obdržel pro rok 1968. V den plánovaného odjezdu z Československa mu byl zabaven cestovní pas, který mu nebyl vrácen až do roku 1989, a Havel cenu převzít nemohl. V polovině sedmdesátých let se ředitel ÖGfL několikrát pokusil Havla kontaktovat a snažil se doručit mu pozvání v souvislosti s uvedením jeho her ve Vídni – nepodařilo se mu to ani prostřednictvím rakouského velvyslanectví ani Svazu českých spisovatelů, který odmítl styky zprostředkovat.

ARCHIVY

Archiv Rakouské společnosti pro literaturu

Lasky Center for Transatlantic Studies

LITERATURA

BERGHAHN, Volker

2004 *Transatlantische Kulturkriege* (Stuttgart: Franz Steiner)

CHENU, Roselyn

2007 *Žít svobodně je umění* (Praha: Jitro)

STONOR SAUNDERS, Frances

2002 [1999] *Wer die Zeche zahlt...* (Berlin: Siedler)

NOVINY A ČASOPISY

BONDY, François

1965 „Unser Jahrhundert und sein Roman“; *Neue Zürcher Zeitung*, 12. 11. 1965

FREUNDLICH, Elisabeth

1965 „Was ist Koexistenz der Literatur?“; *Mannheimer Morgen*, 3. 11. 1965

L. St.

1965 „Wirklichkeit ersetzt Mitleiden“; *Ruhr-Nachrichten*, č. 258, 5. 11. 1965

SPERBER, Manès

1966 „Resumée einer Diskussion“; *Akzente*, č. 14, s. 24

SPIEL, Hilde

1965 „Die Versammlung glich einem Familientag“; *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2. 11. 1965

ZITTA, Rainer

1965 „ÖGfL 1965/66: Weiss, Marcel, Havel“; *Neues Österreich*, 24. 6. 1965

INTERNETOVÉ ZDROJE

ISLER, Rudolf

2018 „Manès Sperber“; in *rudolfisler.ch* [online] 5. 12. 2018 [cit. 20. 4. 2019].

Dostupné z: <https://www.rudolfisler.ch/manes-sperber-1905-1984/>

SKÓRZYŃSKI, Jan

2006 „Konstanty Jeleński“; in *Culture.pl* [online] říjen 2006 [cit. 20. 4. 2019].

Dostupné z: <https://culture.pl/en/artist/konstanty-jelenski>

Použitou literaturu a prameny z němčiny, angličtiny
a francouzštiny přeložila autorka.